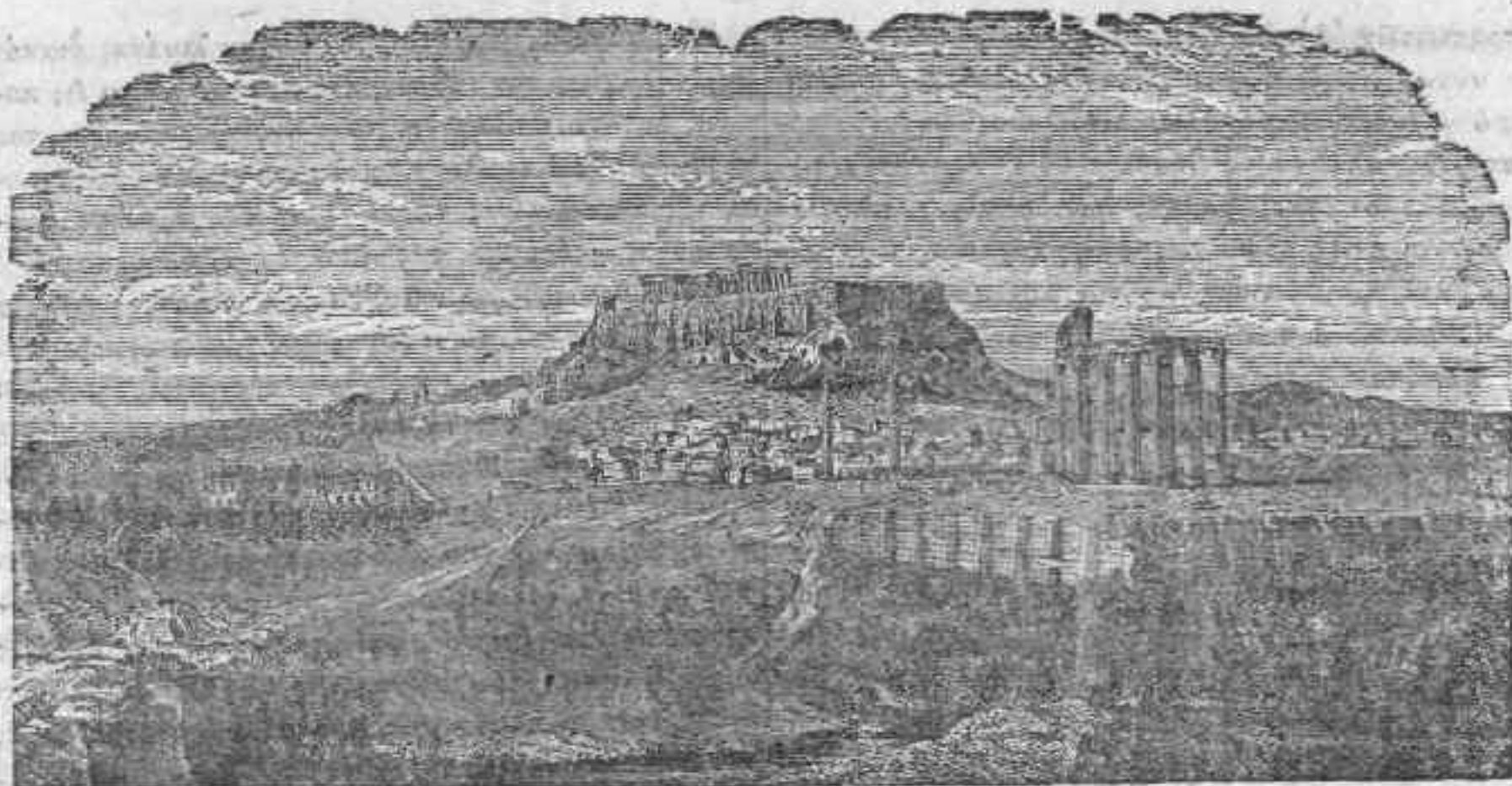

ΠΑΝΔΩΡΑ.

15 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ, 1858.

ΤΟΜΟΣ Θ'.

ΦΥΛΛΑΔΙΟΝ 210.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

DEPI

ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΙΘΑΚΗΣ,

(Συνέχεια. Ἰδε φολ. 209.)

Πλυσιάζων εἰς τὰ χωρίδια καὶ τὰς μάνδρας ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὁ ξένος εἶναι βέβαιος νὰ ἀπαντήσῃ δυσάρεστον τινα διαφωτισιν τῶν Ὀμηρικῶν στίχων προσβαλλόμενος, οὐχ ἥττον ὀρυκτικῶς ἢ ὁ Ὀδυσσεύς, ὑφ' ὀλοκλήρου ἀγέλης κυνῶν. Τὸ πληθος καὶ ἡ ἀγριότης τῶν ἀπογόνων τούτων τῶν περιτῶν μολοσσῶν εἶναι ἐν τῶν περιστατικῶν τοῦ τόπου, ἅτινα κατὰ πρῶτον ἐρελκύνουσι τὴν προσοχὴν τοῦ περιηγητοῦ, καὶ εἰς τῶν χαρακτήρων τοῦ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικοῦ βίου τῶν συμπληρούντων τὰς περιεργατάτας διαφωτίσεις τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος. Κατ' ἀρχὰς οἱ κύριοι αὐτῶν δὲν ἀπεύδουσιν ἐν γένει νὰ τοὺς ἀνακαλέσῃ, ὅπερ νημιζουσιν ὅτι ἤθελε καταβάλλει τὸ πνεῦμά των, καὶ καταστήσει αὐτοὺς ἀνωφελεῖς κατὰ τῶν λύκων καὶ κλεπτῶν, καὶ οἷα σδήποτε ἤθελε πυροβολήσῃ κατ' αὐτῶν, ἢ τοὺς προσβάλλει ἐντόνως, εἶναι σχεδὸν βέβαιος νὰ περιπέσῃ εἰς ἐπικίνδυνον πρὸς τοὺς ἐντοπίους διένην. Τοῦτο ἐνίοτε συμβαίνει καὶ σήμερον κατὰ

τὰς Ἀγγλικὰς κινήσεις, ὡς συνέβη ἄλλοτε τῷ Ἡρακλεῖ ἐν Σπάρτῃ (1). Ὅστε τὰ συνήθη ἀμυντικὰ ὅπλα εἶναι οἱ διασπαρμένοι λίθοι ἐξ ὧν τὸ πετρώδες ἔδαφος τῆς Ἑλλάδος εἶναι ἀπανταχοῦ κατεστρωμένον. Οὗτοι δὲ εἶναι τόσῳ μεγάλοι οἱ πλείστοι ὅσῳ νὰ ῥίπτονται διὰ μιᾶς χειρὸς, καὶ κατὰ γράμμα οἶον τὸ χερμάδιον τοῦ Ὀμήρου, καὶ οἱ ὀκρυβεύοντες λίθοι οὗς ἔβαλλον οἱ ἥρωες τῆς Ἰλιάδος. Ἡ συνήθης πρακτικὴ ἦν ἐποίουν περὶ τῆς ἀρμονίας τῆς Ἑλληνικῆς φύσεως καὶ τῶν Ἑλληνικῶν ἠθῶν, ἀνεκάλεσε κατὰ πρῶτον εἰς τὸ πνεῦμά μου σαφὴ καὶ ζωηρὰ ἐντύπωσιν τοῦ αἰετοῦ ἐπαναλαμβάνομένου περιστατικοῦ τούτου τῶν Ὀμηρικῶν μαχῶν, ἐν αἷς οἱ πολεμοῦντες, ὅτε τυχὸν στεροῦνται τὰ τακτικὰ αὐτῶν προσόλια, προστρέχουσι διὰ μιᾶς εἰς τὰ ἀμυντικὰ ὅπλα ὅσα ἡ πατρις αὐτῶν γῆ χορηγεῖ ἀφθόνως. Καὶ κατὰ τοὺς μᾶλλον πεπολιτευμένους χρίτους, τὸ ὅπλον τοῦτο δὲν φαίνεται ὅτι ὅλως ἀχρηστον κατέστη μετὰ τὴν τῶν Ἑλλήνων

(1) Ὅρα Παυσανίου Λακων. ΙΕ', καὶ Ἀπολλοδώρου Β', 73. Ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ἐπισκέφθη τὴν Σπάρτην συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ ἐξαδελφοῦ αὐτοῦ, τρωϊνοῦ Οἰωνοῦ, ὅστις ἐφένευσεν αὐτὸν προσβάλλειν αὐτόν. Οἱ δὲ υἱοὶ τοῦ Ἱπποκλέους, τοῦ ἔχοντος τὸν κόνα, ἔδραμον ἐπομένως κατ' αὐτοῦ καὶ προσέβαλλον αὐτόν μετὰ τὰ ῥόπαλά των. Ἐντεῦθεν αἵματινὰ μάχη πρὸς αὐτὸν μετὰ τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ Ἱπποκλέους, ἥτις ἀπέλειψε μετὰ τὴν πανοικίαν ἐξολόθρευσιν τοῦ δευτέρου.

στρατιωτῶν (1). Ἐάν τις μεμονωμένος ξένος εἰσέλθῃ αἰφνιδίως εἰς τινὰ Ἑλληνικὴν μάραν, ἤθελεν, ὥς ὁ Ὀδυσσεύς, μεγάλως κινδυνεύσει νὰ κατακρηματισθῇ· ἀλλ' ἐν τῇ δημοσίᾳ ὁδῷ, ἥ μακρὰν τῶν ἀντικειμένων τῆς φυλακῆς των, σπανίως πλησιάζουσιν οἱ κύνες οὗτοι εἰς τοὺς κεκλεισμένους τήπους, καὶ ἀρκεῖ νὰ ἀρῇ τις τὸν λίθον πρὸς ἀπειλῇ των, ἥ καὶ νὰ σταθῇ ἵνα λάβῃ αὐτόν, καὶ ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπομακρύνονται. Ἐνταῦθεν ὁ ἀστεῖος αἰνιγμὸς τοῦ Ἀριστοφάνους (2).

Λέγε δὴτ' ἐγὼ δὲ πρῶτα λήψομαι λίθον.

Ἴνα μὴ μ' ὁ χρησμὸς ὁ περὶ τοῦ κυνὸς δάκῃ.

Ξένος εὐρισκόμενος ἐν τῇ αὐτῇ θέσει τοῦ Ὀδυσσεύς, ὅτε κατ' αὐτοῦ ἐπέδραμον οἱ κύνες τοῦ ἰδίου συζώτου, δύναται νὰ μιμηθῇ τὸ παράδειγμα τοῦ βασιλέως τῆς Ἰθάκῃς, καὶ νὰ καθίσῃ μὲ τέχνην κατὰ γῆς (ἔξετο κερδούμεν) καὶ νὰ βίβῃ πᾶν ὄπλον ἀμυντικόν (σκήπτρον δὲ οἱ ἔκπεσε χεῖρός) μέχρι οὗ σωθῇ ὑπὸ τοῦ Εὐμαχίου τῆς μάδρας διὰ κρηγῶν καὶ πυκνήσιν λιθάσεσιν (3). Βεβαιούται δὲ μετὰ πεποιθήσεως ὑπὸ αὐτόπτου μάρτυρος, ὅτι οἱ κύνες θέλουσι περικυκλώσει τὸν οὕτως ἀφοπλίζοντα τὴν ὁργὴν καὶ τὰς ὑποψίας των, καὶ θέλουσιν ἀκνεύσει τὰς προσβολὰς των, ἅμα ἐγερθῇ ἐκ νέου.

γ'. Τὸ οὕτω καλούμενον *Σχολεῖον* τοῦ Ὀμήρου καίται πλησίον τοῦ χωρίου τῆς *Ἐξωγῆς* εἰς τὸ βόρειον διαμέρισμα τῆς νήσου. Ὑφίσταται εἰς τὰ θεμεθλα ἀρχαίας οἰκοδομῆς, ἴσως ναοῦ, καὶ εἰς ὀλίγας βυθιμίδας καὶ πιαστοὺς ἐσκαμμένους ἐν τῷ βράχῳ. Ἡ θέσις εἶναι γλυκεῖα καὶ εὐάρεστος περιτριγυρισμένη ὑπὸ ἐγκαρπῶν κισσῶν καὶ ἄλλων χριέντων περιερπόντων φυτῶν. Οὐχὶ μακρὰν ἐκείθεν καὶ προσκρτώμενον εἰς τὴν πλευρὰν τοῦ Νηρίτου εἶναι τὸ ὠραῖον χωρίδιον τῆς *Λεύκης*, ὅπερ ἀνακύπτει ἐν μέσῳ ὕλομνων καὶ πυκνοφύλλων δένδρων, θεωρεῖται μετὰ πιθανότητος κατέχον τὴν θέσιν τοῦ καλοῦ ἀγροῦ τοῦ Λιέρτου (4). Ἡ καλὴτέρα ὁδὸς πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ διαμερίσματος τούτου εἶναι ἡ διὰ θαλάσσης ἀπὸ Βαθέως μέχρι τοῦ μικροῦ λιμένος τῶν Φοικιῶν ἄγουσα, ὅθεν μικρὸν ἀφίσταται τὸ *Σχολεῖον* τοῦ Ὀμήρου. Ἐνταῦθεν δι' ἡμισείας ὥρας ὁδοπορίας φθάνεις εἰς τὴν πολυάνθρωπον κώμην *Σταυρὸν*, κοινὸν ὄνομα ἐν τε τῇ Ἑλληνικῇ καὶ Ἀγγλικῇ τοπογραφίᾳ. Ἐάν δὲ ἐρρόντισας νὰ προπέμψῃς ἐκεῖ ἵππους, δύνασαι ἐντὸς τριῶν ὥρων νὰ ἐπανάλθῃς ἐν ἀνέσει εἰς τὴν πρωτεύουσάν δι' ἀξιολόγου πρὸς ἵππασίαν ὁδοῦ, ἥτις εἶναι ἡ μόνη διὰ ξηρᾶς συγκοινωνία μεταξὺ τοῦ βορείου καὶ τοῦ μεσημβρινοῦ μέρους τῆς νήσου. Ἀφίνοισα ὀπισθεν τὸ Βαθύ,

ἡ ὁδὸς αὕτη περιέρχεται τὸν μέγαν λιμένα, διακόπτει πλαγίως τὸν ἰσθμὸν, καὶ προσκολλᾶται ὡς κορωνίς ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ Νηρίτου, ἀνωθεν τοῦ πορθμοῦ τῆς Κεφαλληνίας, λαμπρὰν θέαν παρέχουσα τῆς ἀντικειμένης νήσου. Ἰχνη τῆς ἀρχαίας διακρίνονται εἰσέτι ἐπὶ τῆς ἀποκρήμνου ὁδοῦ.

Κάτωθεν τοῦ χωρίου *Σταυροῦ* σώζονται ἀρχαῖά τινα ἐρείπια πλησίον τοῦ μικροῦ λιμένος τῆς πόλεως ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ παραλίου τῆς νήσου. Μολονότι τὸ φρούριον καὶ τὰ ἀνάκτορα, τὸ Οὐνδύριον ἢ Ὁιερσαλλία τῶν Ἰθακησίων δύνανται νὰ ταυτισθῶσι μὲ τὸ σήμερον καλούμενον κάστρον τοῦ Ὀδυσσεύς, καὶ μολονότι ὁ ἀξιόλογος αὐτοῦ λιμὴν καθίσταται πιθανόν, ὅτι ἐκεῖ ὑπῆρχε καὶ πόλις ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ νέου *Βαθέως*, φαίνεται οὐχ ἥττον ἐναργῆς ὅτι ἡ Ὀμηρικὴ πρωτεύουσα ἦτο ἐν τῇ πόλει· διότι ὁ ποιητὴς παριστᾷ τοὺς μνηστῆρας προσμένοντας τὸν Τηλέμαχον κατὰ τὴν ἐκ τῆς Πελοποννήσου ἐπάνοδόν του ἐν Ἀστερίδι, μικρᾷ νήσῳ ἐν τῷ μεταξὺ Ἰθάκῃς καὶ Σάμου πορθμῷ (1), ἔνθα ἄλλη νῆσος δὲν ὑπάρχει ἢ ὁ νῦν *Δασκάλιον* καλούμενος ἀκόπελος, κείμενος ἀκριβῶς ἀπέναντι τοῦ στομίου τοῦ λιμένος τῆς πόλεως. Εἶναι ὅθεν σύμφωνον καθ' ὅλα πρὸς τοὺς σκοποὺς τῶν μνηστῆρων νὰ τίθηται ἡ πρωτεύουσα ἐν τῇ πόλει. Ἐπ' ἀληθείας οὐδεὶς ἕτερος λιμὴν ἢ νῆσος ὑπάρχει πρὸς οὗς νὰ συνάδῃ ἡ διήγησις τοῦ ποιητοῦ. Ὁ συνταγματάρχης Λεῖκιος προσέτι παρατηρεῖ, ὅτι τὸ κατὰ παράδοσιν ὄνομα πόλις εἶναι καὶ μόνον ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα, ὅτι ἡ πόλις, ἥς τὰ ἐρείπια σώζονται εἰσέτι, ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ Σκύλακος (2) καὶ ἐτι σαφέστερον ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου (3) μνημονευομένη ὡς ὁμώνυμος τῇ Ἰθάκῃ. Δυνάμεθα δὲ εὐκόλως νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι κατὰ πᾶσαν ἐποχὴν ἡ πόλις ἦτο παρ' Ἰθακησίοις τὸ κοινότερον ὄνομα τῆς πρωτεύουσας.

Ἐάν δὲ ἡ Ὀμηρικὴ πρωτεύουσα τῆς Ἰθάκῃς ἦτο ἐν τῇ πόλει, ἔπεται ὅτι τὸ Νῆκον ὄρος, ὑφ' ὃ ἵστα-

(1) Ὀδυσ. Δ, 844. Ἐπὶ δὲ τις νῆσος μίσση ἀλλ' πετρήσση.

Μισσηὺς Ἰθάκῃς = Σάμοις τε παλαιόσσης,

Ἀπερί, οὐ μεγάλη· λιμένες δ' ἐν ναύλογοι αὐτῇ Ἀπερίδης· τῇ τὸν γε μέγαν λοχίαντες Ἀχαιοί.

Ἀληθές ὅτι ὁ μικρὸς βράχος *Δασκάλιον* δὲν ἔχει σήμερον ἀμφιδύμεον λιμένα, ἀλλ' ὡς παρατηρεῖ ὁ Σπράβων· σισμοὶ καὶ ἄλλα φυσικὰ αἴτια μετέβαλον τὸ ὕλικόν σχῆμα αὐτοῦ ἀπὸ τῶν Ὀμηρικῶν χρόνων. Τὸ δὲ *Δασκάλιον* εἶναι ἀαμφιδύως συστολή τοῦ *Διδασκάλειον* καὶ ἔχει τοιοῦτον ὄνομα διότι ἦτο ποτὶ διαμονὴ καλοῦ γένους μεταρχομένου τὸν διδύσκαιον· ἐν ᾧ τὸ Ἀστερίς ἐμφανίζεται ὅτι ἡ Ὀμηρικὴ νῆσος οὐδὲν ἕτερον ἦτο ἢ ἀστεριδείης βράχης.

(2) Σκύλαξ ἐν Ἀχαρνίᾳ· νῆσος Ἰθάκη καὶ πόλις καὶ λιμὴν.

(3) Ἰθάκη, ἐν ἣ πόλις ὁμώνυμος. Πτολεμ. Γ', 14. Πρὸς Λεῖκιου Περιήγησιν ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι. Κεφ. ΚΒ'.

(1) Ὁρα Λουκιανου, περὶ Γυμνασ. 32.

(2) Ἰωνεύς, 402—8.

(3) Ὀδυσ. Ε, 29—36. Τὸ χωρίον τοῦτο ἐξηγεῖ ὁ Ἀριστοτέλης, Πρῶτο. Β', γ'. Ὅτι δὲ πρὸς τοὺς ταπεινωμένους πέσεται ἡ ὁργὴ καὶ οἱ κύνες δηλοῦσιν, οὐ διώκοντας τοὺς κακῶν.

(4) Ὀδυσ. Ω, 264.

τα (1), ἴτο τὸ ὄρος τῆς Ἐξωγῆς πρὸς τὸ βόρειον ἄκρον τῆς νήσου, καὶ ὅτι μία τῶν ἀκρωρείων αὐτοῦ ἴτο ὁ Ἑρμαῖος λόφος ἐξ οὗ ὁ Εὐμαῖος εἶδε τὸ πλοῖον τοῦ Τηλεμάχου εἰσερχόμενον εἰς τὸν λιμένα (2). Καθίσταται ὡσπύτως πιθανόν, ὅτι ὁ λιμὴν Ῥεῖθρος, ὅστις ἔκειτο ὑπὸ Νηῶν (3) καὶ νόσφι πρόλιος, δύναται νὰ ταυτισθῇ πρὸς ἓνα τῶν πλεονέκτων ὀρμῶν τῶν Ἀφαλῶν ἢ τῶν Φρικίων. Τὰ δὲ ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἀριθμούμενα μεταξὺ τῶν εἰς τὸν Ὀδυσσεῖα ὑποκειμένων χωρῶν (4) Κροκύλεια καὶ Αἰγίλιψ, εἶναι ἰσως πόλεις τῆς Ἰθάκης. Οἱ περὶ τὸ νέον χωρίον τῆς Ἀγιογῆς τραχεῖς βράχοι, σχεδὸν ἀνέφικτοι, εἰμὴ εἰς τὰς αἶγας, ἐπ' αὐτοῖς ἡμᾶς εἰς τὴν εἰκασίαν, ὅτι κατέχουσιν ἰσως τὴν θέσιν τῆς Αἰγίλιπος.

Πλὴν τοῦ Μεγανηαίου, τοῦ ἀρχαίου Τάρου, ὅπερ εἶναι προσάρτημα τῆς Λευκάδος, πᾶται αἱ παρὰ τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς Ἀκαρνανίας μικραὶ νῆσοι ὑπάγονται εἰς τὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἰθάκης. Μείζων τοῦτων εἶναι ὁ Κάλαμος, Κάρος κατὰ τοὺς ἀρχαίους, περιέχοντα ἑκατὸν περίπου οἰκογενεῖας, καὶ παράγουσα ἀρθρον σίτον. Διαρκούσης τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ὁ Κάλαμος ἐγένετο καταφύγιον πολλῶν οἰκογενειῶν χριστιανῶν, ἃς ἐπροσπάτεσε φρυγρὰ Ἀγγλῶν στρατιωτῶν. Αὕτη, ὡς ἐπίσης ἡ Καστός, ἡ Ἀτοκος καὶ τινες ἄλλαι μικραὶ νῆσοι ἐκεῖ πλησίον, κατὰκοῦντο ἐκπαλαὶ ὑπὸ τῶν Ταφριέων, ἦτοι, Τηλεβῶων, ὡς ἐπίσης ὀνομάζονται, οἱ ἐξυμνεῖ ὁ Ὀμηρὸς ὡς λαὸν θαλάσσιον καὶ ἐκδοτὸν εἰς τὴν πειρατείαν. Ὅλον τὸ σύμπλεγμα τῶν Ἑχινάδων εἶναι ὡσπύτως ἐξάρτημα τῆς Ἰθάκης. Τὰ νησιδία ταῦτα, ὡς τὰ πλεῖστα δὲν εἶναι εἰμὴ ὑπερσκόπελοι, παράγουσι τὸ ἴδιον ὄνομα ἐκ τῆς ὁμοιότητος τῆς ὀξείας καὶ ὡς ἄλλοτε ἦτο, ἀκανθώδους μορφῆς αὐτῶν πρὸς τὴν ῥάχιν τοῦ συνήθους εἰς τὰ παράλια ταῦτα ἐχίνου (5). Ὑπὸ δὲ τῶν Ἑνετῶν ἐγνωρίζοντο ὡς αἱ Κουρτσολάροι νῆ-

σοι, ὄνομα κυρίως ἀνῆκον εἰς τὸ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελώου ἐγειρόμενον χερσονήσιον ὄρος.

Οἷτε ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι κριτικοὶ εὐρίθνησαν ἐν ἀμνηχανίᾳ ὡς πρὸς τὴν θέσιν τοῦ Δουλιχίου. Ἀλλ' ὁ Στράβων (1) ἐπιμένει, ὅτι ἦτο μία τῶν Ἑχινάδων καὶ ἐπειδὴ ἡ γνώμη αὐτοῦ συμφωνεῖ ἐντελῶς πρὸς τὸν Ὀμήρον (2), φαίνεται ὅτι δὲν ὑπάρχει ἰσχυρὸς λόγος, ἵνα ἀμφισβάζωμεν ὅτι τὸ Δουλίχιον ἦτο ἡ πρωτεύουσα νησιῶν τινὸς κράτους, ὅπερ, ὡς ἡ Ἰδρα καὶ ἕτεραι ἑλληνικαὶ νῆσοι ἐν ταῖς καθ' ἡμᾶς χρόνις, προήχθη ἴσως διὰ τοῦ κατὰ θάλασσαν ἐμπορίου εἰς ὑψηλὸν βεθμὸν πληθυσμοῦ καὶ εὐπορίας, οὐδόλως ἀναλογουμένη πρὸς τοὺς φυσικοὺς πόρους καὶ τὰς διαστάσεις αὐτοῦ. Συνεισέφερε δὲ εἰς τὴν κατὰ τῆς Τρωάδος ἐκστρατεῖαν ναῦς τεσσαράκοντα (3). Καὶ ὁ Πεταλᾶς ἐπειδὴ εἶναι ἡ μείζων νῆσος τῶν Ἑχινάδων, καὶ ἔχει τὸ πλεονέκτημα δύο καλῶς προστατευμένων λιμένων φαίνεται ὅτι ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην δικαιούται νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ἀρχαῖον Δουλίχιον (4). Δὲν εἶναι ἐπ' ἀληθείας ἡ γυμνὸς ὀρχήσ, ἀλλὰ τοιαύτη καὶ ἡ Ἰδρα, ἥς τὸ ναυτικὸν ἀπέβλεπε τὰς Τούρκους ἀπὸ τοῦ Αἰγαίου «Ὁποῖον τόπον ἐκλέξατε ὡς πατρίδα σας ὃ ἐλεγεν Ἀγγλος περιηγητὴς πρὸς τὸν Ἰδραῖον ναύαρχον Τουμπάζην. «Ὡς ἐλευθερία τὴν ἐκλεξε, καὶ ὅχι ἡμεῖς» ἀπήντησεν ἐτοίμως ὁ πατριώτης. Προσέτι ἐπειδὴ ὁ Πεταλᾶς χωρίζεται διὰ τινος στενοῦ 300 μόνον ποδῶν ἀπὸ τῶν εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελώου προσκεχωμένων εὐφρόνων πεδιδάδων τὰ φυσικὰ αὐτοῦ ἐλλαίμματα ἰσως ἀνεπληροῦντο ἐκείθεν, καὶ τὰ ἐπιθετὰ, πορθείς καὶ πολυπύρος ἄτινα τῇ ἀποδίδει ὁ Ὀμηρὸς (5) ἀνάγονται ἰσως εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς χώρας του. Ἀπὸ τοῦ Πεταλᾶ εὐκολος καὶ ἐνδιχφέρουσα περιήγησις δύναται νὰ γίνῃ πρὸς τὰ ἐκτεταμένα καὶ γραφικώτατα ἐρείπια τῆς Οἰρίας ἢ τῆς πόλεως τῶν Οἰριαδῶν (ὑπὸ τὸ τελευταῖον τοῦτο ὄνομα ἀπάντωμένης πάντοτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ), ἥτις καίτοι εἰς τι ὕψωμα ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ἦτοι Ἀκαρνανικῆς ὀχθῆς τοῦ Ἀχελώου. Περιόλεπτος εἶναι ἡ πέριξ σκηνὴ κατὰ τε τοὺς φυσικοὺς τοῦτης χαρακτῆρας καὶ τὰς κλασικὰς ἀναμνήσεις, διότι ἡ πόλις αὕτη κατὰ τὸ σημαντικώτερον φρούριον τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, ὑπῆρξε παλλάκις ἀντικείμενον πολλῶν

(1) Ὀδυσ. Γ, 84. Ἡμεῖς ἐξ Ἰθάκης Ὑπονῆσιον ἐληλύθαμεν.

(2) Ὀδυσ. II, 471. Ἦδη ὑπὲρ πόλιν, ὅθι Ἑρμαῖος λόφος ἐστίν.

Ἦναι κίων, ὅτε νῆα θεὸν ἰδόμεν κατιούσαν,

Ἐς λιμὴν ἡμέτερον.

(3) Ὀδυσ. Ψ, 485.

(4) Ἰλιάδ. B, 632. Οἱ δ' Ἰθάκην εἶχον καὶ Νῆριτον εἰσοσίφυλλον.

Καὶ Κροκύλει' ἐνέμεντο καὶ Αἰγίλιπα τραχεῖαν κτλ.

Ὁ Στράβων ὁμοῦς πίνει νὰ θέσῃ τὰ Κροκύλεια καὶ τὸν Αἰγίλιπα ἐν Λευκάδι, ἐν ᾧ ὁ Κ. Ο. Μίλλερ πίνει νὰ ταυτίσῃ αὐτὰ πρὸς τὸ Ἀρκουῦδι, καὶ τὴν Ἀτοκὸν, νησιδία καίμενα μεταξὺ Ἰθάκης καὶ Λευκάδος.

(5) Οἱ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελώου βράχοι συναποτελοῦντες μέρος τῶν Ἑχινάδων ὀνομάζονται ἐκ τῆς μορφῆς των Ὀξείαι. Τὸ δὲ ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου ἀποδιδόμενον εἰς αὐτὰς ἐπιθετὸν Θόας, ἱερηνεύθη ὡς συνώνυμον τοῦ Ὀμείαι, ἢ παράγεται ἴσως ἐκ τοῦ Θόας ἀρχαίου ὀνόματος τοῦ Ἀχελώου, ὡς μενθάνομεν παρὰ τοῦ Στράβωνος.

(1) I. 2.

(2) Οἱ δ' ἐκ Δουλιχίου, Ἑχινάων δ' ἱερῶν

Νῆσων, αἱ ναίουσι πέτρην ἄλως Ἠλίδος ἄντα κτλ.

Ἰλιάδ. B'. 625.

(3) Ἰλιάδ. B, 630.

(4) Περιήγ. ἐν τῇ Δυτ. Ἑλλ. Καρ. KB'. Κλίνω μάλλον νὰ παραδεχθῶ τὴν ὑπαγόρευσιν, ἣν ἀλλαχθῆ ποιεῖ ὁ Λεΐκιος, ὅτι τὸ Δουλίχιον πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν τῇ μικρᾷ καὶ στενῇ νήσῳ πλησίον τοῦ Πεταλᾶ, ἥς σήμερον καλεῖται Μακρή. Τῶν δύο τούτων ὀνομάτων ἡ ἐτυμολογία φαίνεται ἡ αὐτή.

(5) Δουλιχίου πολυπύρου, πονήντος. Ὀδυσ. II, 396.

πεισματοδῶν συγχρούσεων (1). Μερὴ τινάτων τει-
χῶν τῆς παρέχουσιν εἰσέτι ὥραία δείγματα τῆς
στρατιωτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ
νομίσματα φέροντα τὴν κεφαλὴν τοῦ ταυροειδοῦς
Ἀχελώου καὶ τὴν ἐν Δωρικῇ διαλέκτῳ ἐπιγραφὴν
Οἰνιαδῶν παμπληθεὶ εὐρίσκονται εἰς τὰ περὶ χωρά.
Τινὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι ὡραιότατα, φέροντα ἱλαρὰν εἰ-
κόνα νεανίσκου μετὰ κέρχτος ταύρου ἐκ τοῦ μετώ-
που ἐκφυγμένου. Τὰ νομίσματα ταῦτα φαίνεται ἔ-
χων πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Σοφοκλῆς ὅτε εἰσάγει τὴν
Δικέινειραν περιγράφουσαν μὲ τὴν γλυκύτητα τὴν
μεταξὺ τοῦ Ἡρακλέους καὶ τοῦ ποταμοῦ Ἀχελώου
διὰ τὴν μνηστειαν αὐτῆς μυθολογουμένην διένεξιν.

Μνηστήρ γάρ ἦν μοι ποταμός, Ἀχελῶον λέγω,
ὅς μ' ἐν τρισὶν μορφαῖσιν ἐξήτει πατρός,
Φηϊτῶν ἐναργῆς ταῦρος, ἄλλοτ' αἰόλος
Δορκίων ἐλκίτος, ἄλλοτ' ἀνδρείῳ κύτει
Βιόπρωρος· ἐκ δὲ δασκίου γενειάδος
Κρονοὶ διερραινόντο κρηναίου ποτοῦ (2).

Ὁ ἐκ τοῦ Πίνδου καταρρέων Ἀχελῶος, καὶ τὴν
Ἀχρονικήν ἀπὸ τῆς Αἰτωλίας διαχωρίζων, εἶναι
ὁ εὐρύτερος τῆς Ἑλλάδος ποταμός. Εἶναι ἐπ' ἀλη-
θείας εὐγενὲς ρεῖθρον ἄξιον ἥς ἀπολαμβάνει παλαιόθεν
διακρίσεως, καθὼ πατριάρχης καὶ ἐπώνυμος ἦρως
ὅλων τῶν ποτίμων τῆς Ἑλλάδος ὑδάτιον (3), καὶ
ἐπαξίως ὑμνεῖται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ὡς βασιλεὺς τῶν
ποταμῶν καὶ ἀντίπαλος, μετ' αὐτοῦ τοῦ μεγασθε-
νοῦς Ὀκεανοῦ, τοῦ ἀνκτος ἀνδρῶν τε θεῶν τε.

• • • Οὐκ ἔστι Διὶ Κρονίῳ μάχεσθαι.
Τῷ οὐδὲ κρείων Ἀχελῷος ἰσχυρίζεται,
Οὐδὲ βυθύρρεϊται μέγα σθένος Ὀκεανοῖο (4).

Τὰ ὕδατα αὐτοῦ ἔχουσι χρῶμα κίτρινον, ὑπό-
λευκον καὶ πικρὸν, ὡς τὰ τοῦ ἐν Ῥώμῃ Τιβέριδος·
ἐκ τούτου, ἢ ἐκ τῶν πολλῶν λίθων καὶ ἁμμῶν ἅτι-
να αἱ συχναὶ αὐτοῦ πλημμύραι ἐπεσώρευσαν ἐπὶ
τῶν ὄχθων αὐτοῦ, προήλθεν ἡ κοινῶς ἀποδιδωμένη
αὐτῷ ὀνομασία τοῦ Ἀσπροποτάμου, καὶ ἡ ἀρχαία
ἐκφρασις Ἀχελῷος ἀργυροδίνης (5), φαίνεται
οἶονεὶ προαγγέλλουσα τὸ νέον τοῦτο ὄνομα. Ὁ Ἡ-
ρόδοτος μᾶς πληροφορεῖ (6) ὅτι εἰς τὰς ἐκβολὰς

αὐτοῦ πρόσχωσις συνήκασε κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ
τοῦ ἡμῶν τῶν Ἑχινάδων πρὸς τὴν στερεάν καὶ ἐκ
τούτου δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τινὲς τῶν
πρὸ τὰς ὄχθας ἀνυψουμένων σήμερον λόφων, ἦσαν
ἄλλοτε νῆσοι, ὡς ἄλλοτε ἦτο, καθ' ἃ ἀναφέρει ὁ
Πλίνιος (1) ἡ Ἀρτέμιτος Χερσονήσος, πιθανῶς ἡ
Κουρτσολάκη. Ἡ ἐπισώρευσις τῆς γῆς ὁμοίως δὲν ἡ-
δύνετο νὰ ἦναι τόσον ταχθεῖα ὅσον φαντάζεται ὁ Θου-
κυδίδης, ὅστις προέλεγεν ὅτι πᾶσαι αἱ Ἑχινάδες
ἤθελον γὰρ μετ' οὐ πολὺ μέρη τῆς Ἡπείρου (2).
Ἐκ τοῦ Πausανίου καὶ τοῦ Πλινίου (3) ἐξάγεται
φανερῶς, ὅτι κατὰ τὰς δύο τελευταίας χιλιετηρίδας
μικρὰν μόνον ἀλλοίωσιν ὑπέστη τὸ παράλιον τοῦτο.
Ὁ Δούναϊς καὶ ὁ Νεῖλος καὶ ἄλλοι μεγάλοι πο-
ταμοὶ τείνουσι μέχρι τινὸς νὰ δελτοποιηθῶσι· ἄλ-
λ' ὅ,τι ἀκολούθως εἰσφέρουσι, χάνεται εἰς τὸ ἀπέ-
ραντον τῆς θαλάσσης.

Οἱ παρὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀχελῶου γυμνοὶ βρά-
χοι μᾶς ἐνδιαφέρουσι, διότι ὁ Βύρων κατὰ τὸν ἀπὸ
Κεφαλληνίας εἰς Μεσολόγγιον ἐπικίνδυνον αὐτοῦ
διάπλουν ἐν Ἰανουαρίῳ τοῦ 1821, τρίς ἠναγκάσθη
νὰ ζητήσῃ καταφύγιον μεταξὺ αὐτῶν, δις μὲν, ἐνε-
κα τῶν αἰφνιδίων τρικυμιῶν τῶν τοσούτων συνήθων
εἰς τὰς θαλάσσας ταύτας, ἀπαξ δὲ, ἵνα ἐκφύγῃ περι-
πλέοντα Τούρκων καταγωγέα. Ὁ πόνος καὶ ὁ κίνδυ-
νος, οὓς ὑπέμεινεν ἐπὶ τινος ἡμέρας ἐν τινι, Ἰονίῳ
πλοιαρίῳ, ὑπῆρξαν πιθανῶς ἡ τελευταία αἰτία τῆς
νόσου, ἥτις τόσον ἀώρως ἀφῆρπασεν αὐτὸν κατὰ τὸν
ἐπόμενον Ἀπρίλιον. Ὁ Βύρων ἔλαβε τὴν ἀμειβήν,
ἣν αὐτὸς ἤθελεν ἐπιθυμῆσαι. Κατῆλθεν εἰς τὸν τά-
φον ἐν μέσῳ τῶν δακρύων καὶ εὐλογιῶν εὐγνώμο-
νος ἔθνους, τὸ δὲ ὄνομα αὐτοῦ, ὡς τὸ τοῦ Γυῖλ-
φόρδου, οὐδέ ποτε θέλει λησμονηθῇ ἐν Ἑλλάδι.

Παρὰ τὰς Ἑχινάδας ὡσαύτως, ἐπὶ τῶν ὑδάτων
τῆς Ἰθάκης καὶ οὐχὶ ἐντὸς τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου,
ὡς ἐδύνατό τις νὰ φαντασθῇ ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ
Λεπάντου (οὕτως ὠνόμαζον τὸ Νεῦπακτον οἱ Ἑ-
νετοὶ) ὅπερ ἐν γένει τῇ ἀπεδόθη, συνήφθη ἐν Ὁ-
κτωβρίῳ τοῦ 1571 ἡ σημαντικωτέρα ναυμαχία
τῶν νεωτέρων χρόνων. Καταπτοχθέντες ἐκ τῆς
προσπάτου πτώσεως τῆς Κύπρου, καὶ ἐκ τῆς ἀπαν-
ταχοῦ ταχείας προσόδου τῶν Ὀθωμανικῶν ὀπλῶν,
οἱ Ἑνετοὶ, οὔτινες ἔτρεμον διὰ τὰς ἐν τῷ Ἀδρια-
τικῷ καταστάσεις των, ὁ πῆς Ἰσπανίᾳς Φίλιππος
ὁ Β', οὐ αἱ Ἰταλικαὶ χῶραι ἔτρεχον τὸν ἐσχατον
κίνδυνον, καὶ ὁ Πάπας Πίος ὁ Ε', ὅστις ἦτο ἡ ψυ-
χὴ τῆς ὅλης ἐπιχειρήσεως, συνήλθον εἰς συμμαχίαν
κατὰ τῶν ἀπίστων. Ἡ ἀρχιστρατηγία διεπιστεύθη
εἰς τὸν Δὸν Ἰωάννην ἐξ Αὐστρίας, υἱὸν τοῦ Αὐτο-
κράτορος Καρόλου, τοῦ Ε', καὶ νεώτερον τότε
τοῦ τε Ἀλεξάνδρου, ὅτε κατέκτησε τὴν Ἀνατολήν,
καὶ τοῦ Ναπολέοντος, ὅτε ἐν τῇ θαυμαστῇ ἐκεί-
νῃ ἐκστρατεῖᾳ τοῦ 1796 κατὰ πρῶτον ἀπεδίωξε

(1) Θουκυδ. Γ, 77. Pausan. Μεσσην. ΚΕ'. Πλούτ. Δ'. 63. Διόδ. ΚΣΤ. 24. ΑΗ'. 44.

(2) Τραχίω 9—14 Πρὸς. ὡσαύτως αὐτόθι 507.

Ὁ μὲν ἦν ποταμοῦ σθένος ὑψίκερως τετραπόρου
Φόρμα ταύρου.

Ἀχελῶος ἀπ' Οἰνιαδῶν.

Ὁρα προσέτι Σφόδρωνος Γ'. Διωδῶρ. Σικελ. Δ'. 168.

Τὰ εἰρηπια τῶν Οἰνιαδῶν ὀνομάζονται σήμερον ὑπὸ τῶν
πέραν χορῶν Τριγαροδόκαστρον ἴσως ἐκ τῆς τρι-
πλῆς ἀκρᾶς τοῦ λόφου ἐπ' οὗ εὐρίσκονται.

(3) Ὁρα Οὐγγίλίου, Γεωγρ. Α', 9.

Foruliqae Inventis Acheioia miscuit avis

(4) Διόδ. ΚΑ', 493.

(5) Διόδ. Περιηγ. 433.

(6) Β', 10.

(1) Hist. Nat. Δ', 2.

(2) Β', 402.

(3) Pausan. Ἀρκαδ. ΚΑ'. Πλίν. Hist. Nat. Δ'. 2.

τοὺς Αἰσχυρικοὺς τῆς Ἰταλίας. Τὸν Τούρκικόν στόλον ἐκ 23(1) τριήρων συνστάμενον, ἀπέντησαν εἰ σύμμαχον ἐν ὁρεὶ σχεδὸν τῶν ὑδάτων τοῦ Ἀ-ατίου, ἐνθα 1600 ἔτη πρότερον τὸ κράτος τοῦ κόσμου ἐγένετο καὶ ἐκερδήθη. Ἰση σχεδὸν ἦτο ἀμφοτέρωθεν ἡ δύναμις, καὶ ἡ μάχη ὑπῆρξε μικρά, πεισματώδης καὶ αἱμακτική. Εἶχον ἐγερθῆ τότε τὰ ἰσχυρότερα πάθη ὅσα δύνανται νὰ διαταράξωσι τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, θρησκευτικὰ καὶ πολιτικὰ μίσση, ὁ ἔρωρ τῆς θήξης, ἡ ἐλπίς τῆς κατακτήσεως, ὁ τρόμος τῆς δουλείας. Πάντα δὲ τὰ ἐργαλεῖα τοῦ πολέμου, ὅσα ἐρεῖρον ἢ τε ἀρχαῖοι καὶ οἱ νεώτεροι, ἐτέθησαν ἐν χρήσει, ἱπποὶ, ἄκοντες, βυμβίδες, σιδηρὰ ἀγκυστρα, τηλεβόλα, πυροβόλα, λόγχαι καὶ ξίφη. Εἰς πολλὰς τῶν τριήρων, ἡ μάχη ἐγένετο ἐκ τοῦ πλοσίου σῶμα πρὸς σῶμα, ὡς ἐν στρατοπέδῳ. Ὁ τῶν Ὀθωμανῶν ναύαρχος Ἀλῆς καὶ ὁ Ἀὐτὸν Ἰωάννης, περικυκλούμενοι ἕκαστος ὑπὸ ἐκλεκτικῆς χειρὸς πολεμιστῶν, τρεῖς ὥρας πεισματωδῶς ἐμάχοντο κατ' ἀλλήλων. Ἐπεσεν ἐπὶ τέλους ὁ Ὀθωμανὸς ἀρχηγός, ἡ τριήρης αὐτοῦ κατελήφθη, καὶ ἡ σημαία τοῦ στρατοῦ ἀνεπατάσθη ἀπὸ τοῦ ὑψηλοτέρου αὐτῆς ἱστίου. Τότε ἡ κραυγὴ, Νίκη, Νίκη, ἠγέρθη ἐπὶ τοῦ χριστιανικοῦ στόλου, καὶ οἱ αἰετοὶ ἐφευγον πανταχόθεν. Μεγάλαν ζήμειαν ὑπέρεραν οἱ σύμμαχοι, ἀλλὰ 200 περίπου Ὀθωμανικαὶ τριήρεις συνελήφθησαν ἢ κατεστράφησαν. Εἶκοσι πάντα περίπου χιλιάδες Τούρκων ἐπεμν ἐν τῇ μάχῃ, καὶ 15 χιλιάδες χριστιανῶν αἰχμαλώτων, οἵτινες εὐρέθησαν ἀλυστωμένοι εἰς τὰ κωπία, ἠλευθερώθησαν. Τὴν ἡμέραν ταύτην τὴν λίαν χαρμόσημον πρὸς τὴν Χριστιανιστὴν, ὁ Τούρκικὸς στόλος, ὅστις ἐπὶ τοσοῦτον ἦτο ἡ μάστιξ καὶ ὁ τρόμος αὐτῆς, ἔλαβεν, ὡς ὁ Τούρκικὸς στρατὸς ἐξώθεν τῆς Βιέννης τῷ 1683, πληγὴν ἐξ ἧς οὐδέποτε ἀνέλαβε.

Διερχόμενος τὸν Ἀχελῷον ἀπὸ τῶν Οἰνιάδων πρὸς τὴν Αἰτωλίαν, ὁ περιηγητὴς μετ' οὐ πολὺ φθάνει εἰς τὸ Μεσολόγγιον, ὅπου διὰ τὴν ἡρωϊκὴν αὐτοῦ υπεράσπισιν, καθ' ἣς ὑπέστη δύο πολιορκίας, διαρκούντος τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πολέμου, ἐπικύει κατέστη ἐράμιλλον τῆς Νομαντίας καὶ τῆς Σαρωνίδος. Κατὰ τὴν φθινόπωρον τοῦ 1822 ὁ Μαυροκορδάτος, πρόεδρος τότε τῆς Ἑλλάδος, ἀρχηγέτης μικρῆς χειρὸς Ἑλλήνων, ἡρωϊκῶς ἀπέκρουε πᾶσι τὰς ἐπανεληλυμμένας ἐφόδους μεγάλου Ὀθωμανικοῦ στρατοῦ, ὅστις ἐν ᾧ ἐπικουρία ἔθιγαν ἐκ Πελοποννήσου καὶ Ἑὸρας, ἠναγκάσθη νὰ ἀρῇ τὴν πολιορκίαν, τὸ πλεῖστον ἀπολέσας τῆς δυνάμεώς του. Τὸ Μεσολόγγιον, οἷον τότε ἦτο, περιγράφει ὁ στρατηγὸς Γούρδων, ὁ ἐπιτηδειότερος ἱστορικὸς τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως καὶ ὡς μὲν κρᾶν πόλιν ὠκεοδημημένην ἐπὶ τινος βορβορώδους καὶ περικλίετο ἱστοπέδου πρὸς τὴν θάλασσαν, προστατευομένην μόνον ὑπὸ ἀτελοῦς τάρρου, ἐπὶ τὰ πᾶσι δὲ πλάτος ἐχούσης, καὶ πέντε βῆθος, μετὰ τινος προχώματος ἐκ γῆς καὶ λίθων, ὑψηλοῦ πέντε καὶ πέντε καὶ δύο ἥμισυ παχέος· πρόσθε δέ, ὅτι

« ἡ ἀτοπος ἀνάπτυξις τῶν περιτειχισμάτων ἤθελεν ἔχει ἀνάγκην φρουρᾶς 4000 στρατιωτῶν, καὶ ὁ Μαυροκορδάτος εἶχε μόνον 380, ἐξ ὧν 35 ἦσαν Σουλῶται ὑπὸ τοῦ Μάρκου Μπότσαρη ὁδηγούμενοι. Τὸ πυροβολικὸν του περιελάμβανε δεκά τεσσάραι σιδηρὰ τηλεβόλα με πυρίτιδα εἰς τὴν ἀνάλωσιν ἐνὸς μηνὸς ἐπαρκούσαν (1). » Τὰ ὅπλα τῶν Μεσολογγίου κατὰ τὴν ἐνισχύθησιν ἀκολούθως ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν κυρίως τοῦ Λόρδου Βέρωνος, καὶ ἡ πόλις κατέστη τὸ στρατηγεῖον τῶν ἐπαναστατῶν κατὰ τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα. Ὅτε δευτέρην φράγν ἐπολιορκήθη ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν Ἀπριλίῳ τοῦ 1825 περιεῖχε 5000 πολεμιστῶν, κυρίως ἐκ τῶν γειτόνων ἐπαρχιῶν καὶ 50 περίπου κακὰ τηλεβόλα διαφόρου χωρητικότητος. Ἀρχηγὸς τῶν Ὀθωμανῶν ἦτο ὁ Ρεσίτ Μαχμέτ Πασᾶς οὗ ἡ Τουρκία σπανίως ἔλαβε ἀξιώτερον στρατηγὸν ἢ πολιτικόν, ὅτι καὶ ἂν ἦτο ὠμὸς καὶ δόλιος. Ἀλλ' οἷχ ἦτον πᾶσι αἱ ἐπίμονοι αὐτοῦ προσπάθειαι ἵνα κυριεύσῃ τὸ φρούριον, ἐπὶ 8 κατὰ συνέχειαν μηνῶν, ἀπέβησαν ὅλως ἀτελεσφόρητοι, καὶ οἱ Ἕλληνες ἤθελον πιθανῶς καταστρέφει τὸν πολιορκούντα στρατὸν, ἐὰν ἰσχυραὶ ἐπικουρίαι δὲν ἐπρόφθκον πρὸς ὑποστήριξίν του. Ὁ Σουλτᾶνος ἐγκερδίως ἐπέθύμει τὴν ἄλωσιν τοῦ φρουρίου τούτου, διπερθεώρει ὡς τὴν κυρίαν ἀκρόπολιν τῆς ἀνταρσίας καὶ ἤθελεν ἵνα ὁ Ἰβραὶμ Πασᾶς ἀναλάβῃ τὴν κατάκτησιν αὐτοῦ ὑποστηριζόμενος ὑφ' ὧν τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῆς Τουρκίας, Αἰγύπτου καὶ Ἀφρικῆς, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Καπετᾶν Πασᾶ ἀρχικυαρχοῦ τῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ Ἰβραὶμς ἐπομένως ἀπέπλεον ἀπὸ τῆς Πελοποννήσου μετ' ὅσον πυροβολικὴν πρᾶσκειν καὶ μέγαν Αἰγυπτιακὸν στρατὸν κανονικῶς συντεταγμένον ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν Ἑὸρωπαίων ἀξιωματικῶν ὥστε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1826 οἱ ὑπερχριστῶν τοῦ Μεσολογγίου εἶδον ὅλας τὰς δυνάμεις τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους συγκεντρουμένας κατ' αὐτῶν. Στενὴ καὶ ἀγρυπνὸς πολιορκία διέκοψε τότε τὴν βοήθειαν τῶν τροφίμων καὶ πολεμοφοδίων ὅσα ἕως τότε ἐλάμβανον πρὸς τοῦ πατριωτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῶν Ζηκυνθίων, οἵτινες ἐπροσπάθουν συνεχῶς νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν πόλιν μετ' μικρὰς λέμβους, βοηθούμενοι ὑπὸ τῆς νυκτὸς καὶ ὑπὸ τῆς περιπλοκῆς τῶν πορθμῶν τῶν διατεμνόντων τὰ τενάγη, μέχρι τῆς ἐπὶ τῶν παροχλίων φυλκῆς (2). Ἐπὶ δεκά μηνῶν περιλειόμενοι ὑπὸ τοῦ λιμοῦ ἐκπαιλούμενοι, καὶ ἐνεκὶν τῶν πόνων, τῆς ἀγρυπνίας καὶ

(1) Γούρδωνος. Ἐλ. Ἐπαν. στ. Β. βλ. Κ'. Κεφ. γ'.

(2) Οἱ Ζηκύνθιοι φαίνονται λαβόντες τὸ Μεσολόγγιον ὑπὸ τὴν εἰδικὴν προστασίαν των, καὶ πολλὰ τῶν κυριωτέρων οἰκογενειῶν ἐξώδευσαν πολὺ μεγάλα ποσὰ εἰς προμήθειαν ἐφοδίων. « Ὅτε ἡ καταστροφὴ αὐτοῦ ἐδημοσιεύθη ἐν Ζηκύνθῳ », λέγει ὁ στρατηγὸς Γούρδων (Β. βλ. Ε'. κεφ. 2) « ὁ λαὸς πάσης τάξεως ἐφάνη πενθοφορῶν καὶ βαθεῖαν λύπην καταδεικνύων ὡς εἰ δυστύχημα εἶχεν ἐν σκῆψι ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν νήσῳ. »

τῶν τραυμάτων ἀραιωθέντες, οἱ πολιορκούμενοι εἶχον ἤδη ἀπολέσει τὸ τρίτον τοῦ ἀριθμοῦ τῶν καὶ ἐπειδὴ ἡ πόλις εἶχε κατακτήσει ἀπλοῦς σωρὸς ἐρειπίων, ἕνεκα τοῦ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ἀκαταπάστου πυροβολισμοῦ, οἱ κάτοικοι κητέκοντο εἰς τὰ βορβορώδη ἔλη τῶν τάφρων τῶν, ζῶντες ἐξ ὀλίγων καὶ ἀδῶν τροφῶν, καὶ ἐκτεθειμένοι εἰς τὴν ἀνιλεῖ δριμύτητα τοῦ χειμῶνος, ἀνυπόδητοι καὶ ῥακένδυτοι. Ὅσα μακρὰν ἡδύναντο νὰ ἐκταθῇ ἡ ὁρμὴ τῶν ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ἀλλὰ σημαίαν δὲν ἔδωκεν παρὰ τὴν ἡμισέληνον· ἡ δὲ πεδιάς ἦτο πεφυκνωμένη ἐκ τῶν σκηνῶν καὶ σημαίων τῶν ἀπίστων, ἐν ᾧ αἱ βαθμηδὸν ἀναφαινόμεναι νέαι κτηνοστοιχίαι, μᾶλλον ἐντέχνως διατιθέμεναι, καὶ τὰ γυμνάσια τῶν τεκνικῶν Αἰγυπτίων προμερῶς προεμήνουσιν τὴν προσεχῆ καταστροφὴν τῶν. Καὶ ὅμως οἱ ἄνδρες οἱ Ἡπειρώται, Αἰτωλοὶ, καὶ Ἀκαρνανεὶ οὐδὲ μίαν στιγμὴν ἐδίστασαν εἶχον εἰσέτι ἀμυδρὰν τινα ἐλπίδα ἐπιτυχίας ἐκ τῶν συμπολιτῶν αὐτῶν, καὶ ἐγνώριζον, ὅτι τὸ Μεσολογγίον ἦτο τὸ ἐσχάτον προπύργιον τῆς χριστιανοσύνης ἐν τῇ δυτικῇ Ἑλλάδι. Ὀλίγον ἐπ' ἀληθείας ἐδύναντο νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τινος πρὸς τὸν Ῥωσικὸν συνθηκολογίας, διότι οὗτος ἀείποτε ἐθανάτωνε τοὺς αἰχμωλῶτας, καὶ εἶγεν ἐσχάτως καταδικάσει ἕνα ἱερέα, δύο γυναῖκας, καὶ τινα παιδίον, νὰ ἀνασκοποποιοῦσιν ἐνώπιον τοῦ στρατοπέδου του· ἀλλ' ὁ Ἰσραήλης, ὅστις ἐκχυχάτο ἐπὶ τῇ ἀγνῇ πίστεϊ καὶ φιλελευθερίᾳ αὐτοῦ, ἠλπίζεν, ὅτι ἤθελον παρακινηθῆναι νὰ διαπραγματευθῶσι πρὸς αὐτόν. Ἐπεμψε διάγγελμα προσκαλὼν τὴν φρουρὰν ν' ἀποστείλῃ ἐπιτρόπους δυναμένους νὰ λαλῶσι Τουρκιστί, Ἀλβανιστί καὶ Γαλλιστί. Τῶν Ἑλλήνων ἡ ἀπάντησις ἦτο ἀξία τῶν ἀρχαίων Σπερτιατῶν. «Δὲν ἐννοοῦμεν τίνας γλώσσας, καθὼς ἀγράμματοι, μόνον ἡξέρομεν πῶς νὰ μεταχειριζώμεθα τὸ ξίφος καὶ τὸ τηλεβόλον.». Καὶ ἐπίσης ὅτε Ἄγγλος ἀξιώματιος τοῦ ναυτικοῦ (1), φιλελευθερία κινούμενος, διεβίβασεν εἰς αὐτοὺς πρότασιν τινα ἐκ μέρους τοῦ Καπετὰν Πασᾶ, ἡ ἀπάντησις τὴν ἦτο εὐγενὴς μὲν ἀλλὰ σταθερὰ ἀποποίησι πάσης διαπραγματεύσεως.

Καὶ ὅμως πᾶσι αἱ ἀπηλπισμέναι ἐροδοὶ τῶν Μουσουλμάνων ἀπεκρούσθησαν, καὶ τὸ στρατόπεδον αὐτῶν αἱ συνεχεῖς ἐξοδοὶ τῶν Ἑλλήνων οὐχὶ σπανίως ἐνέβαλλον εἰς ἀταξίαν, ἡ δὲ τελευταία πράξις τῆς ἐνδοῦς ταύτης τραγωδίας προσήγγιζε μόνον τὴν 22 Ἀπριλίου τοῦ 1826. Επειδὴ τρεῖς εἰσέτι ἡμέραι λιμοῦ δὲν ἤθελον ἀφήσει μίαν ζῶσαν ψυχὴν ἐντὸς τῶν τειχῶν, οἱ πολιορκούμενοι ἀπεφάσισαν νὰ διανοιξῶσι τὸν δρόμον τῶν ἀναμίστου τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ, ὡς οἱ Πλαταίεις ἐν τῷ Πελοποννησιακῷ πολέμῳ, ἀλλὰ τοιοῦτοτρόπως ὥστε νὰ μὴ καταστήσωσιν ἀδύνατον τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀσθενεστέρου μέρους τῶν ἐγκατοίκων. Πᾶσι τοῦ-

των ἀπεποιθήθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν γῆν τῶν γενεθλίων τῶν, καὶ ὁμοῦ μὲ ὅσους ἡ ἡλικία, τὰ τραύματα, ἡ ἡ ἀδυναμία καθίσταν ἀνικάνους νὰ ματατοπίσωσιν, ἐκλείθησαν εἰς τὴν κυριωτέραν πυριταποθήκην, ἣν ἐνέπρησαν, τὴν ἐπισύσαν συγκαταστρέφοντας τοὺς πρώτους φθίσκοντας τῶν ἀπίστων μετ' ἐκτῶν. Ὅτε οἱ ἀπομεινάντες ἀπεχαιρέτων διὰ πάντοτε τοὺς φίλους καὶ συγγενεῖς τῶν, οἱ ὀδυρμοὶ καὶ οἱ κλαυθμοὶ τῶν γυναικῶν, ὡς μοι ἐλεγόν τινες τῶν ἐπιζητάντων εἰς τὴν τραμίαν ἐκείνην σκηνὴν, ἠκούοντο καὶ εἰς αὐτὸ τὸ Τουρκικὸν στρατόπεδον, καὶ διήγειρον τὴν προσοχὴν τῶν ἀπίστων. Περὶ τὸ μεσούκιον τὸ σύνολον τῶν πολεμιστῶν κραυγάζοντες «ἐμπρός, ἐμπρός, θάνατος, εἰς τοὺς βορβορούς», προσῆλθον εἰς τὰς γραμμὰς τῶν πολιορκητῶν, ἐλπίζοντες νὰ διαχαράξωσι δίοδον εἰς τὸ ὀπισθεν ἐρχόμενον πλῆθος τῶν γυναικῶν, πολλὰ τῶν ὁποίων εἶχον περιβληθῇ ἀνδρικὴν ἐσθήτην, καὶ ὀπλισθῇ διὰ πιστολίων καὶ μαχαίρων. Οὕτε τὰ τριπλᾶ χαρὰκώματα τοῦ Ἰσραήμη, οὔτε αἱ φλογερὰ ἐκπυροκροτήσεις τῶν πυροβόλων καὶ τηλεβόλων, οὔτε ἡ μακρὰ γραμμὴ τῶν αἰγυπτιακῶν λογγῶν ἡδύναντο ὅλα ὁμοῦ νὰ ἐμποδίσωσι τὴν ἀπηλπισμένην ταύτην σύγκρουσιν τῆς ἀπελπισίας. Ἐκ τῶν 9000 ἀτόμων, ἅτινα κατὰ τὰς μᾶλλον ἀξιοπίστους μαρτυρίας ἦσαν ἐν Μεσολογγίῳ τὴν ἐσπέραν τῆς 22 τοῦ Ἀπριλίου, περίπου 1800 (ὧν 200 ἦσαν γυναῖκες) ἡδυνήθησαν ν' ἀποσωθῶσιν εἰς τὰ ὄρη τῆς Αἰτωλίας (1). Ἡ δὲ ἐπιστολὴ ἦν ἔγραψαν, δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ἐξοδὸν, πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν οἱ ἐπιζήσαντες ἀρχηγοί, εἶναι ὅντως ἀξία τῶν ὠραιοτέρων χρόνων τῆς Ἑλλάδος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α'.

Περὶ τῆς ὁμοιότητος τῶν ἀρχαίων καὶ νέων Ἑλλήνων κατὰ τὸν τρόπον τῆς ναυτιλίας καὶ ἄλλα ἔθιμα.

Πολλὰκις παρετηρήθη, ὅτι ὁ τῶν κλασικῶν εἰδήμων περιηγητὴς δὲν δύναται νὰ διακρίνῃ πολλὰς ἡμέρας ἐν Ἑλλάδι, χωρὶς νὰ διακρίνῃ πολλὰ παραδείγματα, καθ' ἃ ὁ νῦν λαὸς διατηρεῖ καὶ τὰ ἔθιμα τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων καὶ τοὺς ἀρχαίους τρόπους τῆς ἐν τῇ διζέκτῳ ἐκφράσεως αὐτῶν. Ἀλλὰ, μολονότι ἕκαστον μέρος τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ γραμματολογίας δύναται νὰ διαφωτισθῇ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων ἔθιμων, ἀξιοπαρατήρητον εἶναι ὅτι συχνότερα συμφωνοῦσι ταῦτα πρὸς τὴν ἀπλότητα τῶν ἀρχαίων τρόπων ἢ πρὸς τοὺς ἀνέκοντας εἰς μᾶλλον πεπολιτευμένον περίοδον, πρὸς τοὺς ἐπικρατήσαντας εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὀμήρου μᾶλλον ἢ τοῦ Θουκυδίδου. Ὁ δὲ ὑπὲρ

(1) Ὁ πλοίαρχος Ἀδδουτ ἐκ τῆς καρδίης. Ρότ.

(1) Ὁρα Παράρτημα Γ'.

ἀνεξαρτησίας πόλεμος αὐτῶν παρέσχε σημαντικὰς ἐποδείξεις τῆς ταυτότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Καθ' ὅλας σχεδὸν τὰς περιπετείας τοῦ πολέμου τούτου θύναται τις νὰ εὕρῃ παρ' ἑλλήνων τι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν προγόνων αὐτῶν, καὶ ἐν γένει ἐν τῇ τῶν ἀπληκωτέρων χρόνων καὶ τῶν ἀπιστάτων χωρῶν τῆς Ἑλληνικῆς γῆς. Ἡ ναυτιλία λαοῦ τόσον οὐσιωδῶς θαλασσίον παρέχει φυσικῶς τῷ λόγῳ οἷον ὁλίγα παραδείγματα τῆς διατηρήσεως τῶν ἀρχαίων ἐθίμων. Ὁ τροπικὴ ἢ μικρὸς πᾶσαχλος εἰς ὃν διὰ τινος θηλείας δερματίνης ἢ ἐκ σχοινοῦ οἱ Ἕλληνες κωπηλάται προσαρτῶσι τὰ κωπία των, ἀντὶ τῆς παρ' ἡμῖν κωπηλοδότης, καὶ πάντα τὰ ἄλλα ναυτικὰ ἐργαλεῖα καὶ σκεύη τῶν ἀρχαίων θύναται νὰ παρατηρηθῶσι καθημερινῶς ἐν χρήσει μεταξὺ τῶν νῦν Ἑλλήνων· ἡ δὲ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου περιγραφὴ τῆς κωπηλείας τοῦ Εὐμαίου θύναται νὰ ἐπαρμολογῇ μετ' ὁλιγίστων διαφορῶν εἰς τὴν καλύψαν Ἑλληνος χωρικοῦ τῶν ἡμερῶν μας. Ὡσαύτως τὰ περὶ τὸ ραγντὸν, καὶ ἐπ' ἀληθείας πάντα τὰ οἰκιστὰ ἔθνη τῶν Ὀμηρικῶν ἡρώων ἔχουσιν εἰσέτι ζῶσαν μαρτυρίαν ἐν Ἑλλάδι. Μετὰ τὴν πλείων ἄλλων χωρίων παρὰ δὲ Ὀδυσ. Ε, 48, 518. Η, 47. Α, 188. Κ, 553. Α, 96. Ε, 44. Ἰλιάδ. Β, 415 Ἡρίδ. Ζ', 138, καὶ ἄλλα ἀπανταχοῦ σχεδὸν τοῦ Ἡσιόδου καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους· ἤθελεν εἶσθαι ἀπλὴ σχολαστικότης νὰ πολλαπλασιάσωμεν τὰς παραθέσεις. Οὕτως ἐπίσης καὶ ἡ εὐρεία σχεδία, ἣν κατασκευάσεν ὁ Ὀδυσσεύς ἐν τῇ νήσῳ τῆς Καλυψτοῦς, φαίνεται ὅτι ἀκριβῶς ἦτο ἐν πλάτῃ καὶ ἀλιτενῶς ἀκάτιον ὁμοιάζον ἐν γένει τὰ ὁποῖα μεταχειρίζονται οἱ ἀλιεῖς καὶ ἀκτοπλοῦντες ἑμποροὶ τοῦ Αἰγαίου καὶ τοῦ Ἰονίου πελάγους. Τὰ δεμάτια δ' ὧν συνήθως περιτυλίσσονται τὰ πλεονά αὐτῶν, καὶ δι' ὧν τοσοῦτον προφυλάττονται κατὰ τῶν κυμάτων ἢ κατὰ τοῦ κινδύνου ἀτρυνίδας ἀντροπῆς ἀκριβῶς περιγράφονται ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου.

Φράζει δὲ μιν ῥίπεσαι διαμπερὲς οἰσύνῃσιν

Κύματα· εἴλαρ ἔμεν κτλ. Ὀδυσ. Ε, 256.

Ἡ παρ' Ὁμήρῳ περιγραφὴ διάπλου τινὸς εἶναι ἀκριβὴς διήγησις καὶ τῶν διὰ τινος πλοιαρίου τοῦ τόπου σημερινῶν περιπλεύσεων.

Καὶ πάλιν οἱ νέοι Ἕλληνες ναῦται, ὡς οἱ ἀρχαῖοι, δυσὶν ἀγκύραις προσαρμύζονται τὰ πλοῖά των, τὴν μὲν βάλλοντες εἰς τὴν θάλασσαν, τὴν δὲ προσαρτῶντες διὰ τινος σχοινοῦ εἰς τινὰ βράχον ἢ δένδρον ἐπὶ τῆς παραλίας. Τὴν πράξιν ταύτην αἰνέττεται ὁ Πίνδαρος Ὀλυμ. ς', 100.

Ἀγκυθαὶ δὲ πέλοντ' ἐν χειμερίᾳ

Νυκτὶ θοῆς ἐκ ναὸς ἀπεσκήμθην δὴν' ἀγκυραῖ.

Παράδ. Πλούταρχος, ἐν Σόλωνι ἰθ'. αἰόμαχος ἐπὶ δυοῖν βουλαῖς ὡς περ ἀγκύραις ὁμοῖσεν, ἥτοι ἐν σάλλῃ τὴν πόλιν ἰσοθεῖν. — Προσέτι Στοβαίου Ἀνθολογ. Ρ. 22. οὕτε γὰρ ἐξ ἐνδὸς ἀγκυρίου, οὕτε βλοῖξ μίς ἐλπίδος ὁρμιστέον. Τὸ ἀστατον τῶν Ἑλληνικῶν πελάγων

Subdola cum ridet placidi pellacia ponti

καθίστα ἀνγκυρίαν τοιαύτην προφύλαξιν. Ὁ ἄνεμος, ὡς νεκρὸς, ἄλλοτε μὲν κωκυρπομένης ἢ ὑπνώτων, ἡσυχάζει.

Calm as a slumbering babe

Tremendous ocean lies

Ἡσυχος κεῖται ὡς τὸ νυστάζον βρέφος

Ὁ τρομερὸς Ὀκεανός·

ἄλλοτε δὲ κυματίζει ὑπὸ τῶν ὁρμητικῶν καὶ ἀγρίων ἀνέμων, οἷος ὁ κύρος τῆς ἐρήμου, rabies Noti

Quo non arbiter Adriæ

Major, tollere seu ponere vult freta.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β'.

Περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἀρχαίων

Ἑλλήνων.

Οἱ διάφοροι ῥυθμοὶ τῆς Ἑλληνικῆς κτιστικῆς, διασπασμένοι συνήθως διὰ τεχνικῶν ὁρῶν οὐχ ἥττον συγκεχυμένων τῶν ἐν τῇ Γοτθικῇ Ἀρχιτεκτονικῇ, δύνανται εὐπρεπῶς νὰ καταταχθῶσιν εἰς τέσσαρας κλάσεις ὡς ἐρεῖς·

α'. *Κοκλιώπειος*, τοῦτέστι τὸ ἀρχαιότατον ὕψος τῆς προϊστορικῆς περιόδου, αὐτὰ μᾶλλον ἀξιοσημαίωτα δείγματα εἶναι τὰ τεῖχη τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Τίρουθος. Κατὰ τοῦτον ἀκανόνιστοι μεγάλοι λίθοι ἀτέχνως συναρμολογῶνται ἀλλήλοις, πληρουμένων τῶν διαλειμμάτων ἐκ λιθαρίων ἢ ἀμμολίθων.

β'. *Πολυγώνιος*, καθ' ὃν ἐπίσης ἀκανόνιστοι λίθοι, συμπαγῶς προσαρμολογῶνται ἀλλήλοις. Τὸ ὕψος τοῦτο ἐνίοτε καλεῖται καὶ *Πελασγικόν*, ὅτ' αὐτὰ καλῆτερα καὶ πλείοτερα δείγματα εὐρίσκονται ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν τῇ κεντρικῇ Ἰταλίᾳ, ἐνθα ἦσαν αἱ κυριώτεροι ἐσθραὶ τῶν Πελασγικῶν φυλῶν.

γ'. *Ἀκανόνιστος Ἑλληνικός*, μεταβατικὸν ὕψος ὑπὸ τοῦ πολυγωνίου εἰς τὰς ὀρθογώνιας συναπτομένης γραμμᾶς. Τὸ πολύγωνον ἐνταῦθα κατὰ τὸ πλείστον μέρος ἐγκαταλείπεται, καὶ τετράπλευροι λίθοι ἀντικαθίστανται, ἀλλὰ μὴ σκοπούμεντες τῆς ἀκριβοῦς συμμετρίας τοῦ σχήματος αὐτῶν ἢ τῆς παραλλήλου τειρᾶς τῶν στρωμάτων τῆς οἰκοδομῆς.

δ'. *Κανονικὸς Ἑλληνικός*, ἡ ὀρθογώνιος οἰκοδομὴ τῆς ἀντάρως περιόδου τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, ὅτε οἱ λίθοι ἐτέμναντο καὶ ἐτάσσοντο με ὀρθιστάτην ἀκριβείαν.

Τὸ δὲ ὕψος ὑπὲρ ἀπανταχοῦ μεταχειρίζοντο ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς οἰκοδομαῖς εἶναι τὸ λεγόμενον *raionbino* οἷον εἰς φαστόχρον μάρμαρον, ἐξ αὐτοῦ στήνεται ἐν γένει τὰ ὅρη τῆς Ἑλλάδος. Φυσικῶς τῷ λόγῳ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὡς ἐν τῇ Γοτθικῇ Ἀρχιτεκτονικῇ ἀπαιτεῖται πείρα καὶ τις λεκτότης κρίσεως πρὸς διαστολὴν τῶν μεταβατικῶν καταστάσεων. Κατ' ἀμφοτέρους δὲ πολὺ ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν

εθίμων τῶν διαφόρων χωρῶν καὶ τῆς σχετικῆς αὐτῶν προόδου εἰς τὰς τέχνας καὶ τὸν πολιτισμὸν.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ'.

Περὶ τῆς δευτέρας πολιορκείας τοῦ Μεσολογίου, καὶ τοῦ γενικοῦ χαρακῆρος τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας Ἑλληνικοῦ πολέμου.

Τόμος ὁλόκληρος ἠδύνατο νὰ πληρωθῇ με διηγήματα ἀτομικῶν πράξεων ἀνδρείας καὶ ἐπὶ ὑψηλοτέρης καὶ σπανιωτέρας ἀρετῆς, αὐταπαρνήσεως ἐκ μέρους τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ Μεσολογίου. Ἐκ τῶν πολλῶν ἀνεκδότων, ἅτινα ἤκουσα ἐκ στόματός τινων ἐπιζήσαντων, δύο μόνον θέλω ἐκλέξει ἔχοντα τὸ πλεονέκτημα, ὅτι φέρουσιν ἀναμφισβητήτου γνησιότητος τύπον, μνημονευόμενα δὲ προσέτι ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Γόρδιωνος. Α'. Ὁ Παπαδιαμαντιόπουλος, ὁ ἀστυκὸς τῆς πόλεως διοικητῆς ἐπὶ τῆς πολιορκείας, γεννηθεὶς Κοτσάμπασης ἐν Πελοποννήσῳ, παρέχει παράδειγμα τῆς μεταβολῆς ἣν δύναται νὰ ἐπιφέρῃ ἐν τῷ πνεύματι τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἐλευθερία. Ἐπορεύθη τῷ Φεβρουαρίῳ τοῦ 1826 εἰς Ζάκυνθον πρὸς προμήθευσιν βοηθημάτων· ἀλλ' ὅτε ἐπὶ τὸ χεῖρον ἐτρέποντο τὰ πράγματα, ἐπέμεινε νὰ ἐπιστρέψῃ ἀνὰ μέσον μυρίων κινδύνων, ἵνα ἀποθάνῃ μετὰ τῶν συμπολιτῶν τοῦ δυσκολώτατον ἔσως ὑπὲρ πᾶν ἄλλο εἶδος ἀφοσιώσεως κατὰ τὴν πράξιν. Ἀπέθανε δὲ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἐξόδῳ (1). Β'. Τὴν ἀξιωματικώτατον ἐκείνην νύκτα πολλαὶ ἐκατοντάδες Ἑλλήνων, οἵτινες εἶχον ἤδη διέλθει τὰς γραμμάς τῶν πολιορκητῶν, ἐρορεύθησαν ἐπιστρέφοντες, ἵνα διασώσωσι τινὰς τῶν ἀκολουθούντων αὐτοὺς γερόντων, γυναικῶν καὶ παιδίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ ἱππικὸν τῶν Τούρκων ἐχάρατταν αἱματηρὰν γραμμὴν. Τοιοντοτρόπως ἀδελφός τις ἔσωσε τὴν ἀδελφὴν, λαβὼν αὐτὸς ἐν τῷ ἀγῶνι βραχεῖαν πληγὴν. Ἡ δὲ νεᾶνις ἔφερεν αὐτὴν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς ἐξω τῆς συμπλοκῆς καὶ τὸν κατέθεσαν ἐξιντλημένον ἐκ τοῦ πόνου καὶ τοῦ ῥέοντος αἵματος ἐπὶ τινος λοφίσκου παρὰ τοὺς πρόποδας τῶν ὀρέων. Ἐκεῖ δὲ προφθάσαντος αὐτοῦς ἱππέως Ὀθωμανοῦ, λαμβάνει τὸ πυροβόλον τοῦ ἀδελφοῦ, πυροδολεῖται ὑπὸ τοῦ ἀπίστου, καὶ πυροβολοῦσα τὴν φρονεῖν ἀμφότεροι δέ, ἀδελφός τε καὶ ἀδελφὴ, ἐπὶ τέλους ἐσώθησαν.

Ὁ χαρακτὴρ τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας Ἑλληνικοῦ πολέμου δὲν ἐξαιμνήθη ἀρκούντως ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ. Σκοπιμῶν πασῶν τῶν περιστάσεων αὐτοῦ, ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους μᾶλλον ἀξιωματικώτατος πάλιν. Ἀξιολογοῖ τινες ἀνθρωποι φαίνονται συστηματικῶς ἀποποποιούμενοι πᾶ

σαν τιμὴν καὶ θαυμασμὸν εἰς τὰ μεγάλα κτορῶματα τῆς προσφάτου ἱστορίας. Πρὸς αὐτοὺς, τὰ περιβόητα συμβάντα λαμπρότερα διαλάμπουσι ἐν τῷ σκότει τῶν αἰώνων, ὥς τὰ ὄρη φαίνονται μεγαλήτερα ἐν τῇ οὐρίῳ, καὶ κατ' αὐτοὺς, ἐν τῷ ἱστορικῷ ὥς ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ, ἡ ἀπόστασις μαγεύει τὴν ὄρασιν, ὥστε μὲ ψυχρὰν περιφρόνησιν ἐπιβλέπουσιν ἐπὶ τοῦ παρόντος λαοῦ τῆς Ἑλλάδος, καὶ τοὶ τοὺς προγόνους αὐτοῦ ὑπερεκθειάζοντες. Καὶ ἡμῶς τὸ νὰ θεωρῇ τις τὸ Μεσολόγγιον μετ' ἄλλα αἰσθήματα ἢ μετὰ τὰ ὁποῖα πᾶς πεπαιδευμένος ἐπὶ τέλους θεωρεῖ τὰς Θερμοπύλας ἢ τὴν Σαλαμίνα, ἐλέγχει ἢ ἀγνοῖαν ἢ πρόληψιν. Ἐάν λησθῶσιν ὑπ' ὅψιν αἱ περιστάσεις ἐν αἷς ἡ πάλιν ἔρχισεν καὶ διεξήχθη, ἡ κατὰ τῶν Τούρκων ἐσχάτη ἀμυνα τῶν Ἑλλήνων πρέπει νὰ ἀναφανῇ θαυμαστοτέρα τῆς ὑπὸ τῶν προπατόρων αὐτῶν κατὰ τῶν Περσῶν εἰς τοὺς πρὸς τὸν Δαρεῖον καὶ Εἰρξὴν πολέμους, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἦσαν πλήρεις ἀναμνήσεων ἐθνικῆς ὑπερηφανίας καὶ δόξης, αἱ διάφοροι κοινότητες ἠκμαζον καθ' ὅλην τὴν ἐνέργειαν τῆς νεότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας, ἦσαν συνθηθισμένοι εἰς τὸν στρατιωτικὸν βίον καὶ εἰς τὰ πολεμικὰ γυμνάσια, ἐστρατηγούντο ὑπὸ τῶν μᾶλλον διακεκριμένων ἐκ τῶν ἰδίων συμπολιτῶν, οὐδεμίαν ξένη δύναμις ἐνείχετο εἰς τὴν διένεξιν, μόνης δὲ τῆς Ἀττικῆς ὁ πληθυσμὸς ἦτο σχεδὸν ἴσος πρὸς τὴν τῆς ὅλης λαγομένης κυρίως Ἑλλάδος ἐν ἔτει 1821, καὶ εἶχον ναύτας καὶ στρατιώτας τοσοῦτον ὑπερέχοντας τῶν Περσῶν κατὰ τὴν πειθαρχίαν, τὴν φυσικὴν δύναμιν, τὰ ὅπλα καὶ τὸ πνεῦμα, ὅσον οἱ ὑπὸ τὸν Κόρτεϊς Ἰσπανοὶ ὑπερεῖχον τῶν Μεξικανῶν, καὶ οἱ ὑπὸ τὸν Κλίβην Ἀγγλοὶ, τῶν Ἰνδῶν. Ἄς στρέψωμεν ἡδὴ τὸ βλέμμα ἐπὶ τοῦ ἐτέρου μέρους τῆς εἰκόνος. Κατὰ τὴν ῥῆξιν τοῦ ἐσχάτου ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν πολέμου, οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἐκνευρισμένοι καὶ τετρομασμένοι ὑπὸ ἀπηνεστάτης δουλείας τεσσάρων αἰώνων

Ἡμῖς γὰρ τ' ἀρετῆς ἀποκίνομαι εὐρύοπα Ζεὺς
Ἀνέρος, εὐτ' ἂν μιν κατὰ δούλιον ἦμαρ ἔληται.

Πρὸ πολλοῦ ἀπηγορεύετο εἰς αὐτοὺς ἡ χρῆσις τῶν ὅπλων· οἱ δὲ Τούρκοι οὐ μόνον ἦσαν ἀσυμμέτρως ἀνώτεροι κατὰ τε τὴν πειθαρχίαν καὶ τοὺς πόρους, καὶ ἠδύναντο νὰ ἀνάγωσι κατ' αὐτῶν ὑπερμεγέθεις δυνάμεις χερσαίας τε καὶ θαλασσίους, ἀλλ' ἦσαν ἡδὴ πρὸ πολλοῦ ἐφεδρεύοντες εἰς ὅλας τὰς πρωτευούσας, φρούρια καὶ χωρία· ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν Ἑλλήνων οἱ πλουσιώτεροι, οἱ κάλλιον ἐκπαιδευθέντες καὶ μεγαλητέραν ἔχοντες ἐπιρροήν, ἦσαν ἐν γένει ἢ ἔμποροι εἰς ξένας χώρας, ἢ διπλωματικοὶ ὑπ' ἄλλῃ τῆς Πέρτας. Αἱ κυριώτεραι χριστιανικαὶ δυνάμεις, ὧν εἶχον ἐπιχαλεσθῇ τὴν βοήθειαν ἢ τοῦλάχιστον τὴν συμπάθειαν, ἔπραζον ὅτι ἠδύναντο, κατὰ τὰ πρῶτα πέντε ἔτη τῆς διενέξεως, ἵνα ἐκμηδενίσωσιν ἢ καταβάλωσι τοὺς ἐπαναστάτας, ὥς ἀντάρτας κατὰ τοῦ νομίμου αὐτῶν κυριάρχου· μόνος δὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ πληθυσμὸς

(1) Ὁ συγγραφεὺς φιλοφρόνως ἐφιλοξενήθη ἐν Σπάρτῃ κατὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1850 ὑπὸ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὅστις ἦτο τότε πρόεδρος τοῦ ἐκείσε δικαστηρίου, καὶ πρὸς ὃν διατρεῖ ἑνὲς τῶν εὐχολογούντων.

ὑπερέβαινε τὸν εἰς ὅλας τὰς ἐγεγρεῖσας ἐπαρχίας εὐρισκόμενον. Καὶ ὁμῶς, καὶ τοὶ ἐκ τῶν ἀγρῶν καὶ οἰκιῶν αὐτῶν ἀγόμενοι εἰς τὰς φωλαὰς τῶν λύκων καὶ τῶν γυπῶν, ἀν' ἐρημίαις πλανώμενοι καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὁπαῖς τῆς γῆς κ', καὶ τοῖς, ὅπερ δεινότερον ὄλων τῶν ὀπλῶν τῶν ἀπίστων, βλέποντες μετὰ θαυμασμοῦ ὅτι τοὺς μετεχειρίζοντο ὡς τοὺς κύνους ἐχθροὺς τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης, οἱ ὀλιγάριθμοι οὗτοι νεοσύλλακτοι ἐκ τῶν ὀρεινῶν κατοίκων τῆς Σιερράς καὶ ἐκ τῶν ἀλιέων καὶ ἐμπόρων τῶν νήσιων, οὐδέποτε ἀπεδείκνυντο ἐπὶ ἐξ ἀλόκληρα ἐστὶ καταστρέφοντες ἢ ματαιοῦντες διανοχικῶς ὅλους τοὺς στόλους καὶ στρατοὺς ὅτους ἐπεμπε κατ' αὐτῶν ὁ Σουλτάνος. Οὐδὲν ἐπ' ἀληθείας θαυμαστότερον τῆς ἐπιμονῆς μεθ' ἧς αἰέποτε προσεκολλήθησαν εἰς τὴν φυλὴν καὶ πίστιν αὐτῶν. Πόσον ὀλίγοι ἀποστάται καθαρῶς Ἑλληνικοῦ αἵματος εὐρέθησαν κατὰ τοὺς τέσσαρας αἰῶνας τῆς δουλείας, ἐν ᾧ ἡ ἀποστασία οὐ μόνον ἔτιωζε τὸν ἀποστάτην ἐκ τῆς σκληροτέρας καταθλίψεως, ἀλλ' εὐθείαν δειννίγεν αὐτῷ ὁδὸν πρὸς ὅλα τὰ ἀξιώματα καὶ τὰς τιμὰς τῆς αὐτοκρατορίας, καθιστῶσα αὐτὸν διὰ μιᾶς ἀντὶ δούλου δεσπότην.

Ἐπανελημμένως κατηγορήθησαν οἱ Ἕλληνες ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ δι' ἧς ἐνίοτε ἐπραττον ὠμότητας κατὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν αἰχμαλωτιζομένων Τούρκων. Ἀλλ' ὀφείλομεν ν' ἀναμνήσωμεν, ὅτι οἱ ἐπανιστάμενοι ἔβλεπον εἰς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν καὶ τοὺς ἰδιωτικοὺς καὶ τοὺς δημοσίους αὐτῶν ἐχθροὺς, οὐ μόνον τοὺς ἀσπονδοτέρους ἐχθροὺς τῆς φυλῆς καὶ πίστεως αὐτῶν, ἀλλὰ προσέτι τοὺς κατεργαζομένους τὴν πατρίδα των, τοὺς ληστεύοντας τὴν ἰδιοκτησίαν των, τοὺς ἀτιμάζοντας τοὺς προσφιλεστέρους συγγενεῖς των. Ἡ διαγωγὴ των δὲν δύναται ἐπομένως νὰ κριθῇ ὀρθῶς κατὰ τοὺς ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας φιλανθρωπικοὺς νόμους τοῦ πολέμου. Πολλοὶ τῶν Τούρκων ἀρχηγῶν παρέσχον ὡσαύτως τοιαῦτα παραδείγματα. Προσέτι τοιαύτη ἦτο ἡ φύσις τοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας πολέμου, ὥστε ἀναγινώσκοντες τὰ χρονικά του, δρᾶττομεν καθ' ὅλην τὴν γυμνάτηα αὐτῶν ἐκεῖνα τὰ μυστήρια τῆς καρδίας, τὰ σκληρότατα ἐκεῖνα πάθη καὶ ἀγριώτατα αἰσθήματα, αἵτινα γλυκαίνουναι καὶ καταπραΰνονται εἰς ἡσυχωτέρους χρόνους καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐν τεύθειν οὐ μόνον ἐν τῷ αὐτῷ ἔθνει, ἀλλὰ συχνάκις ἐν τῷ αὐτῷ ἀτόμῳ, ἀνεπτύσσεται ὅλη ἡ ἀδυναμία καὶ ὅλη ἡ ἰσχὺς τῆς ἀνθρωπότητος, τὰ ποταπώτερα ἐλαττώματα ἀναμεμιγμένα μετὰ τὰς εὐγενεστέρους ἀρετάς.

Ἀληθές ὅτι ἡ ἐν Πύλῳ ναυμαχία ἐξησφάλισεν ἐπὶ τέλους τὴν ἐλευθερίαν τῶν Ἑλλήνων. Ἀλλ' οὐχ ἥττον ἠθέληεν εἶσθαι ἀδικον καὶ ἀγενὲς νὰ ἀρνηθῶμεν εἰς αὐτοὺς τὴν τιμὴν, ὅτι κατέκτησαν τὴν ἀνεξαρτησίαν των κατὰ τῶν ἀρχαίων αὐτῶν δεσποτῶν. Διότι ὁ Σιρράκης τῆς Αἰγύπτου ἦτο οὐσιαστικῶς ξένος σύμμαχος, καὶ ἐπ' ὀνόματι μόνον ὑποτέλης τοῦ Σουλτάνου· καὶ ὅτε ὁ Ἰβραήμης ἐφάνη ἐν Πελοποννήσῳ τῷ 1825, ἡ ἐπιχείρησις τῆς Τουρ-

κίας ἦτο ἐπίσης ἀπληπισμένη, ὡς ἡ τῆς Ἑλλάδος τῷ 1827. Ἐν ὅσῳ αἱ δυνάμεις τῶν ἐπαναστατῶν ἦσαν ἀκμάζουσαι, πιθανόν, ὅτι ἠθέλον ματαιώσει τὰς συνηγόμενας δυνάμεις τῶν Ὀθωμανῶν καὶ τῶν Αἰγυπτίων. Ἀλλ' αὐταὶ ἦλθον ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ὅτε ἐκεῖναι ἦσαν ἤδη ἐξηντλημέναι διὰ τῆς μακρᾶς καὶ θανατηφόρου κατὰ τῶν πρώτων διχπάλης. Ὡστε οἱ στόλοι τῶν συμμάχων μόνον οὐδετέρωσαν τὴν μίαν ξένην ἐπέμβυσιν διὰ τῆς ἄλλης, καὶ ἔθεσαν ἐκ νέον τοὺς Ἕλληνας εἰς τὴν κατεῖχον θέσιν πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἰβραήμη.

ΚΙΟΡΟΓΛΟΥΣ.

Περσικὴ ἐποποιία.

(Συνέχεια καὶ τέλος. Ἰδε φυλλ. 209.)

—ooo—

Ἐπειδὴ δ' ἐμέμμετο λίαν τὸν σύζυγόν της πράττοντα ὅλας ταύτας τὰς βικιοπραγίας, ἀπεκρίθη αὐτὸς μετὰ πρῆξιαν τιμίου Τουρκομάνου· ἐπειδὴ οὔτε καλλιεργῶ τὴν γῆν οὔτε ἐμπορεύομαι, πρέπει ἄρνα κλέπτω. Τὸ ἐπιχείρημα ἦτο ἀναντίρρητον. Τέλος δὲ πάντων ἐφθασαν εἰς τὰς πύλας τοῦ Σαμλί Πέλι. Οἱ λησταὶ ἔρχονται εἰς προὔπαντησιν μετὰ ἀνευφημίας, μετὰ ἄσματα καὶ πυροβολισμούς. — Πολεμιστὰ, λέγει ἡ ἡγεμονίς εἰς τὸν Κιόρογλου, ποῖος ἐξ αὐτῶν εἶναι ὁ Αἰδᾶζ; δειξέ με τον· ὁ δὲ Κιόρογλου εἰς ἀπάντησιν ἐτραγούδησεν οὕτως·

— Ἰδὲ ἐδῶ φιλότατη μου· οὗτος ὁ ἱππεὺς εἶναι ὁ Αἰδᾶζ. Κύτταξέ τον, καὶ προφύλαξε τὴν ψυχὴν μου ἀπὸ τοῦ πῦρ τῆς ζηλοτυπίας. Κύτταξε, ἰδοὺ ὁ Αἰδᾶζ· ἀλλὰ πρόσσεχε μὴ τὸν ἐρωτευθῇς. Εἰς τὴν χεῖρά του σπινθηροβολεῖ ἀσπίς. Τὸ μέλι τῆς εὐγλωττίας εἶναι ἐπὶ τῆς γλώσσης του, καὶ ἡ γραμμὴ τῆς χειρὸς τοῦ Παντοδυνάμου εἶναι ἐπὶ τοῦ τόξου τῶν ὀφρύων του. Κύτταξε, μὴ τὸν ἐρωτευθῇς ὁμῶς. Μόλις εἶναι νέος δεκατεσσάρων ἐτῶν. Πτερὸν γεράνου ὑπάρχει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του. Ὁ ἱππότης οὗτος εἶναι ὁ Αἰδᾶζ, ναί, αὐτὸς ὁ Αἰδᾶζ.

Παρουσίασε τότε τὴν σύζυγον αὐτοῦ εἰς τοὺς συντρόφους του λέγων· — Ὀφείλομεν ἅπαντες νὰ τὴν τιμῶμεν, καθὼς θυγατέρα τοῦ σουλτάνου τῆς Τουρκίας. Ἀφοῦ δὲ ἡ Νιχάρα ἐκάθισεν ἐπὶ τῆς φλιᾶς τῆς πύλης τοῦ φρουρίου οἱ ἐπτακόσιοι ἐβδομήκοντα ἐπτὰ ἱππεῖς τῆς ἱερᾶς φυλακῆς τοῦ Κιόρογλου προσεκύνησαν αὐτήν. — Θεέ! ἀνεφώνησεν ὁ Κιόρογλου, νὰ εἴναι εὐλογημένον καὶ δεδοξασμένον τὸ ὄνομά σου! Εἰς τὴν ἀγαθότητά σου μόνην ὀφείλω τὴν ἐκτέλεσιν τῶν προσφιλεστέρων ἐλπίδων μου! καὶ κρούων τὸν ταμπουράν του ἔψαλεν οὕτω·

— Τὰ νέφη τῆς δυστυχίας διασπασθήσαν διὰ τῆς πίστεως τοῦ Κιόρογλου. Ἠφανίσθησαν ὡς ἡ ὀμίχλη τῆς πρωΐας. Ἰδοὺ ὁ ἑμὸς Αἰδᾶζ.